

*Проблеми изучения черняховской культуры.—
Краткие сообщения
Института археологии АН СССР,
вып. 121, изд-во «Наука», М., 1970.*

Проблема черняхівської культури — одна з найбільш дискутованих проблем радянської археології. В 1957 р. у Києві відбувалася I нарада радянських археологів, присвячена цій проблемі. На жаль, матеріали її не були опубліковані; до друку потрапила лише коротка інформація Л. А. Голубевої — репортаж, що давав далеко не адекватне уявлення і про суть, і про хід дискусії. Через 10 років, в 1967 р. у Львові працювала II нарада з питань черняхівської культури; цього разу наукова громадськість одержала докладну публікацію. В серії «Кратких сообщений» Інституту археології АН СРСР вийшов 121-ий випуск, повністю присвячений матеріалам дискусії.

Збірник, підготовлений Е. О. Симоновичем, добре відбиває сучасний стан проблеми, або, точніше, — погляд на цей стан ряду провідних фахівців та дослідників, так чи інакше причетних до розробки проблеми. Увагу привертає, зокрема, доповідь Е. О. Симоновича «Сторінки історії вітчизняних досліджень пам'яток культури полів поховань після Великого Жовтня», яка має історіографічний характер. У ній ретельно зважуються підвалини тієї або іншої концепції, розкривається її джерелознавча база і з'ясовуються причини, що визначають позицію дослідника. Е. О. Симонович констатує досить дивне явище — кардинальну зміну позиції ряду вчених (М. І. Артамонов, Ю. В. Кухаренко та ін.) поза всяким зв'язком з нагромадженням фактичного матеріалу. Дехто зумів за останні півтора-два десятиліття змінити навіть по кілька концепцій. Так, Ю. В. Кухаренко в 1949—1950 рр. вважав черняхівську культуру стовідсотково слов'янською (і навіть деякі явно неслов'янські комплекси, як, наприклад, Новопокровку, зараховував до числа слов'янських). Потім він проголосив її скіфо-сарматською, поліетнічною і нарешті прийшов до давно скопрометованої «готської теорії».

В центрі дискусії 1967 р. опинилося питання етнічної інтерпретації черняхівської культури. Сьогодні можна визначити три основні точки зору на цей сюжет; всі вони так чи інакше представлені в матеріалах дискусії.

Перша концепція — слов'янська — є найстарішою серед них. Висловлена ще В. В. Хвойкою, вона і зараз може вважатися найбільш обгрунтованою. В рецензованому збірнику її репрезентують виступи В. Й. Довженка, А. А. Бобринського, В. Д. Барана, Є. В. Махно, В. П. Петрова, Е. О. Симоновича (іноді, правда, у дуже обережному формулюванні). А. А. Бобринський, наприклад, підкреслює «очевидну хибність погляду тих дослідників, що *заперечують повністю слов'янський елемент у черняхівській культурі*» (стор. 26). В. Д. Баран робить територіальні застереження, поширюючи свої висновки лише на територію межиріччя Західного Бугу і Дністра (стор. 11—12). Але це, зрештою, не міняє справу.

Друга концепція полягає у відродженні теж дуже старої «готської теорії», свого часу спростованої та відкинутаї в радянській науці. Ще недавно цю теорію відстоював один лише М. І. Артамонов, зараз він має вже кілька прибічників. На дискусії 1967 р. готську належність черняхівців відстоювали Ю. В. Кухаренко та М. О. Тиханова. Деякі реверанси в бік цієї гіпотези зроблено в доповіді Г. Ф. Нікітіної, а також у спеціальному повідомленні Е. Н. Черних і Т. Б. Барцевої, присвяченому спектроскопічному дослідженню кольорових металів.

Третя концепція стверджує поліетнічний характер черняхівської культури. Один час вона набула великої популярності, але зараз втратила своїх шанувальників. Серед учасників дискусії 1967 р. лише Е. А. Рікман виходив з її засад. Н. М. Кравченко говорила про складну генетичну підоснову черняхівської культури (стор. 50—51), але це вже принципово інша постановка питання. Кожний народ має складне генетичне підґрунтя, що зовсім не підважує усвідомлення його як певного етнічного моноліту.

Розчарування в «поліетнічній» концепції здається цілком закономірним. Вона була висунута в 1954 р., як чисто теоретичний постулат без будь-якого матеріального обґрунтування. Дослідникам лише пропонувалося виявити локальні варіанти культури, з числа яких кожний мав би дістати свою окрему етнічну атрибуцію. Але ретельні пошуки не дали сподіваних наслідків. Спроби виділити локальні варіанти і досі не привели до очевидних результатів. Про все це добре сказано в доповіді Є. В. Махно «Про основні завдання картографування черняхівської культури у зв'язку з виділенням локальних варіантів». Кабінетна теза лишилася такою і зараз має переважно історіографічне значення.

Таким чином, на дискусії 1967 р. проблема етнічної інтерпретації черняхівської культури по суті повернулася до альтернативи: слов'яни (анти) або германці (готи, гепіди та ін.).

В чому ж головна причина таких підсумків? Усвідомлення необхідності з'ясувати це є чи не головним досягненням останніх років. Насамперед, є відрадним відхід від стереотипної фрази про неповноту джерельної бази, про недостатність фактів, а відтак — про потребу дальших польових досліджень, в яких ще недавно бачили головну і чи не єдину панацею. Зараз ситуація міняється (стор. 85). Визнається, що черняхівську культуру ми тепер знаємо набагато ґрунтовніше, ніж будь-яку іншу. Але внаслідок своєрідної діалектики наукового поступу кожне з'ясування питання ставить кілька нових, а спроби їхнього розв'язання не зразу дають належні результати. Звідси — тенденція (часто безпідставна) до перегляду самої основи.

Справжня причина розбіжності в думках, що характеризує сьогоденню стадію у розробці черняхівської проблеми полягає в нерозробленості методичних засад. Особливо це стосується методики дослідження таких проблем, як етнічна атрибуція археологічних культур, генетичні зв'язки між хронологічно суміжними (але різними) археологічними виявами, навіть принципи самого визначення культури, її просторових і часових меж. Все нещастя в тому, що черняхівська культура у багатьох дослідників «не вкладається в схему»; сам факт її існування суперечить обстоюваній концепції східнослов'янського етногенезу. Вона надто несхожа з теоретично сконструйованою (на базі так званого «празького типу» або роменсько-боршевської культури) моделлю східнослов'янських старожитностей першої половини і середини I тисячоліття н. е.

Із сказаного, поміж іншим, випливає важливий висновок про неможливість і безперспективність локальних досліджень, що базуються на територіально обмеженому матеріалі. В рецензованому збірнику ця тенденція найсильніше виступає в доповіді Е. А. Рікмана, який думає, що може визначити етнічну належність молдавської групи пам'яток поза зв'язками з іншими районами. І зовсім даремними здаються компліменти на адресу цієї спроби, що прозвучали у доповіді В. Д. Барана (стор. 11).

Правильно усвідомити місце черняхівської культури в історичному процесі можна лише за умови максимально широкого і повного охоплення матеріалу (причому — не тільки власне черняхівського) та послідовного і найповнішого з'ясування загальних історичних закономірностей доби.

Серед матеріалів рецензованого збірника з цієї точки зору має бути особливо виділена доповідь В. І. Довженка «Черняхівська культура в історії населення Середньої Наддніпрянини». Суть його підходу полягає у тому, щоб визначити місце черняхівців, враховуючи загальні закономірності історичного прогресу. Локальне застереження («Середня Наддніпрянищина») є непотрібною даниною хибно усвідомленій обережності. Воно зайве, бо все, про що йдеться в доповіді, такою самою мірою властиве для Прикарпаття чи Південної Польщі, як для Київщини або Волині.

Висновки В. І. Довженка не потребують коментарів: будь-яка концепція, крім слов'янської, не може розраховувати на успіх. Недарма саме ця доповідь викликала найбільш рішучі протести з боку «античерняхівців». І. П. Русанова, наприклад, заявила, що «для доказу спадковості черняхівської культури і ранньосередньовічної сільськогосподарські знаряддя не годяться» (стор. 42), продемонструвавши цим повну нездатність піднятися над типологічним підходом до проблематики.

Більшість доповідачів вважала за краще шукати конкретніших шляхів. Однею з проблем, пов'язаних з етнічною атрибуцією черняхівської культури, є проблема її генетичних зв'язків. Власне, маємо тут два питання: генезис культури, її зв'язки з попередніми культурними виявами і доля черняхівського населення в постчерняхівський час, зв'язки з наступними ранньослов'янськими пам'ятками та з культурою Русі.

Перше питання розроблене значно гірше другого. В дискусії 1967 р. воно так чи інакше обговорювалося в доповідях В. І. Бідзілі, І. С. Винокура, В. І. Довженка, Н. М. Кравченко, Ю. В. Кухаренка, Е. А. Рікмана, М. О. Тиханової. Висловлені думки можна розділити на дві категорії. Більшість дослідників, зазначаючи складність генетичної бази черняхівської культури, вважають її, однак, наслідком розвитку місцевого східноєвропейського населення. Ю. В. Кухаренко і М. О. Тиханова натомість стверджують чужий, привнесений характер культури.

І. С. Винокур у доповіді «Волино-Подільське прикордоння — один з районів формування черняхівської культури» вбачає генетичні корені досліджуваної ним групи пам'яток в царині зарубинецької та пшеворської культур і разом з тим підкреслює наявність липицького («гето-фракійського») впливу та «слідів інфільтрації сарматських племен» (стор. 31—32). До тези про генетичні зв'язки черняхівців з зарубинцями схиляється В. І. Довженко (стор. 40).

Н. М. Кравченко на підставі уважного дослідження поховального обряду приходить до висновку, що вивчені нею матеріали «свідчать про різні етнокультурні корені і дозволяють говорити принаймні про три основи, на яких склався черняхівський обряд спалення: зарубинецької, пшеворської і якоюсь мірою — гето-дакійської» (стор. 50). Е. А. Рікман в доповіді «Про фракійський елемент в черняхівській культурі Дністровсько-Дунайського межиріччя» шукає генетичні корені молдавської групи пам'яток у липицькій (за його термінологією — «гето-дакійській») культурі (стор. 74).

Цікавою є доповідь В. І. Бідзілі, присвячена питанню про вплив латенської (в розумінні — кельтської) культури на процес формування черняхівського комплексу.

Справді, ряд характерних для нього елементів, що досі вважаються наслідком римського впливу (в тому числі й знаменитий лощений посуд), в дійсності мають саме латенську, а не античну природу.

Перелічені погляди аж ніяк не є суперечливими. Вони добре доповнюють один одного і, зрештою, підтверджують концепцію, висунуту автором цих рядків ще 15 років тому. Черняхівська культура склалася близько II—III ст. н. е. на базі трьох більш давніх культурних виявів — південної частини зарубинецької, пшеворської культур та липицьких пам'яток Наддністрянщини. Є також підстави говорити про деякий внесок сарматської та кельтської культур ла-тен.

Зарубинецькі і пшеворські пам'ятки залишені слов'янами, отже, генетичні зв'язки їх з черняхівськими — найсильніший аргумент на користь слов'янської теорії. Проблема етнічного визначення старожитностей липицького типу заслуговує окремої розмови. В останній час поширилася думка (не дуже нова) про фракійське походження культури. Навіть термін «гето-дакійська» чи «гето-фракійська» став потроху витісняти археологічну назву «липицька». Так, у рецензованому збірнику не лише Е. А. Рікман, а й Н. М. Кравченко та І. С. Винокур застосовують це ономастичне нововведення.

Однак, досить сумнівна фракійська належність липицької культури ніким не доведена. Альтернативою їй є знову-таки слов'янська гіпотеза, обговорювати яку докладно зараз немає потреби. Зазначимо лише, що наявність слов'янського населення в Наддністрянщині, Прикарпатті та Подунав'ї близько рубежу нашої ери засвідчена різними джерелами — починаючи від ономастики і кінчаючи археологією (пам'ятки типу Круглика або Ремезівців, що мають відчутні зарубинецькі риси).

Автохтонічним поглядом на генезис черняхівської культури протистоїть «готська теорія» Ю. В. Кухаренка та М. О. Тиханової. Підставою для неї послужили пам'ятки типу Дитиничів та Бреста-Тришина, проголошені «гото-гепідською» культурою.

Могильник в Дитиничах (як і аналогічні йому комплекси з околиць Бреста) має ряд елементів (головним чином, серед ліпної кераміки), що знаходять аналогії на північному заході — в Помор'ї. Це і спричинилося до етнічного визначення вияву — завдяки поширеному міфу про балтійське походження готів. Щоправда, такі аналогії мають широкі просторові рамки — від Прибалтики до Чехії (значить, правильніше говорити про західні, а не балтійські паралелі), але адептів «нової» концепції це не дуже бентежить.

Оскільки разом з тими західними елементами в культурному комплексі Дитиничів наявні й пшеворські та черняхівські, це дало підстави Ю. В. Кухаренкові зарахувати до «гото-гепідської» культури практично всі пам'ятки Волині — і Дерев'яне, і Вікниці Великі, і Лепесівку, і Пращів, і навіть такі комплекси, як Косаново чи Комшанійці, хоч для них «балтійські» елементи взагалі не властиві. На це, між іншим, вказувалося і під час дискусії 1967 р. (стор. 14, 59 та ін.).

Суть Кухаренкової гіпотези полягає в тому, що він культуру типу Дитиничів — Бреста проголошує єдиним генетичним джерелом Черняхова. До такої самої думки схиляється й М. О. Тиханова. По суті, на тій позиції стоять і Г. Ф. Нікітіна, яка шукає прообраз черняхівських гребінців тільки в Прибалтиці, та М. Б. Щукін, що за допомогою карколомних гіпотез прагне підігнати хронологію черняхівської культури під час перебування готів у Надчорномор'ї.

Звичайно, повірити в цю гіпотезу дуже важко. Як справедливо вказує М. Ю. Смішко, їй насамперед суперечить хронологія. Дитиничі датуються кінцем III—IV ст., тобто часом, коли черняхівська культура уже існувала в цілком сформованому вигляді (стор. 59). Вивести її комплекс з дитиницького теж не можна — основна сума ознак має інше генетичне підґрунтя, про яке говорилося вище. Зарахувати до «гото-гепідської» культури такі пам'ятки, як Пращів або Дерев'яне (не кажучи вже про Косанове і Компанійці), також не доводиться.

М. О. Тиханова зробила невдалу спробу обґрунтувати думку про германське походження черняхівської культури на базі лепесівських матеріалів. Головним аргументом виступає тип будівель, який дослідниця вважає за «скандинавсько-ютландський». Йдеться, однак, про характерний тип черняхівської будівлі. Свідченням цього є аналогії, наведені М. О. Тихановою, серед яких значаться і Леськи, і Лука Врублівецька, і Кантемирівка тощо. Цей тип житла дійшов до нас у вигляді української хати «у сохи».

Решта аргументів не може викликати у читача нічого, крім почуття ніяковості. Справді, чи варто наявність примовисного ткацького верстата (що, як відомо, є давнішим за горизонтальний) вважати свідченням германського походження культури?

Але головне полягає в іншому. Саме визначення Дитиничів та Бреста-Тришина як репрезентантів готської культури хибне. Йдеться про волинські пам'ятки. Перебування ж готів на Волині є надто проблематичним; в кожному разі немає жодного (навіть сумнівного) джерела на цей сюжет. Тимчасом, там, де готське населення засвідчене надійними (і численними) документами — в Надчорномор'ї, Подунав'ї, Трансільванії, Італії, Іспанії, ніяких слідів типу Дитиничів не виявлено. Справжня культура готів, представлена пам'ятками типу Карпіо де Тахо, Херера де Пісуерга в Іспанії, Тестони в Італії, Чорної чи Садовско Кале в Дунайсько-Карпатських землях, нарешті Госпітальною вулицею в Керчі та Суук-Су в Причорномор'ї, не має нічого спільного з Дитиничами та Брестом-Тришином. Отже, залатати проріхи в хибно усвідомленій готській проблемі за допомогою дитиницько-тришкиного кафтану навряд чи кому пощастить.

Більш ґрунтовно розроблена проблема генетичних зв'язків черняхівської культури з наступними східнослов'янськими пам'ятками другої половини I тисячоліття н. е. Але

звідси не випливає, що в цій сфері досягнуто спільної думки, навпаки, дискусія внаслідок поглибленої розробки матеріалу (як і слід було чекати) особливо загострилася.

Справа в тому, що над деякими дослідниками ще тяжіє надто спрощене уявлення про поступ археологічної еволюції як процес плавний і спокійний, без якісних стрибків і несподіваних поворотів. Коли на початку 50-х років була висунута думка про пов'язання пам'яток черняхівського типу з культурою Київської Русі і постало питання про пошуки з'єднуючих ланок VII—VIII ст., останні (на той час майже невідомі) мислилися як механічне поєднання рис, властивих обом культурам. Коли в другій половині 50-х років ці з'єднуючі ланки почали виявлятися реально і з'ясувався їх досить своєрідний характер (несхожий ані на Черняхів, ані на Київську Русь), виникає тенденція взагалі заперечувати їх генетичні зв'язки з черняхівською культурою.

Цікаво, однак, зазначити, що ревізія попередніх уявлень стосується лише нижньої сходинки історико-культурного прогресу. Зв'язку між пам'ятками VII—VIII ст. і культурою Київської Русі ніхто не бере під сумнів, хоч тут відмінності аж ніяк не менші, а пам'ятки X—XIII ст. мають більше спільного з черняхівською культурою, ніж з комплексами типу Корчак чи Пеньківки.

Дискусія з приводу цієї проблеми теж знайшла відображення в рецензованому збірнику. Солідний внесок у розробку проблеми зробив В. Д. Баран на підставі дослідження пам'яток Галичини. Підсумки цих студій подані ним в доповіді «Черняхівська культура в межиріччі верхнього Дністра і Західного Бугу в світлі найновіших досліджень». Доповідачеві пощастило переконливо обґрунтувати наявність безпосередніх зв'язків між черняхівською культурою і пам'ятками другої половини I тисячоліття на території, що є ареною його польової діяльності. Висновки В. Д. Барана узасаднені настільки солідно, що ніхто не наважився заперечити їх під час обговорення (стор. 13—14).

Дуже важливі матеріали представлені в доповіді А. Т. Сміленко «До хронології гончарної кераміки черняхівського типу». Вони засвідчують переживання черняхівських традицій в керамічному виробництві VII—VIII ст. Це має тим більше значення, що серед частини дослідників, які в умоглядному конструюванні слов'янської культури VI—VII ст. базувалися на ретроспекції від пам'яток роменського типу, і досі поширені уявлення про «чисто ліпні» керамічні комплекси тих часів.

Протилежну позицію зайняв на нараді покійний Д. Т. Березовець. Основна його теза сформульована з підкупаючою відвертістю: «Весь характер пам'яток другої половини I тисячоліття промовляє за те, що ці пам'ятки залишені не тим населенням, яке створило черняхівську культуру. Коли якась частина цього населення й залишалася тут, то після бурхливих подій середини I тисячоліття воно не могло зберегти своїх традицій і своєї культури. Шукання зв'язків між черняхівською і давньоруською культурою — справа зовсім безнадійна. Джерела культури Київської Русі лежать в племінних культурах, що не мають прямого відношення до черняхівської» (стор. 17).

Сказано рішуче, але чи переконливо? Чим узасаднюється це заперечення зв'язків між черняхівськими і слов'янськими пам'ятками другої половини I тисячоліття? Посилання на відмінності в розмірі й топографії поселень, на характер жител (напівземлянок), на абсолютне панування обряду тілоспалення під невисокими курганми не мають належної ваги. І справа зовсім не в тому, що значною мірою всі ці відмінності ілюзорні. Причина в хибній теоретичній засаді. Адже важливо не так констатувати ті або інші зміни в культурному розвитку країни, як пояснити їх. Позиція Д. Т. Березовця мала б сенс лише тоді, коли в принципі заперечити культурно-історичний прогрес; коли визнати, що кожний народ протягом усієї своєї історії мусить зберігати одні й ті самі форми матеріального буття; коли зміну населення визнати єдиною можливою причиною будь-яких новацій в археологічному комплексі.

Твердження Д. Т. Березовця були б більш правдоподібними, коли б, по-перше, він довів, що зазначені ним зміни не могли мати місця в надрах східнослов'янської культури, а по-друге, показав, звідки з'явилися на території українського лісостепу всі ті явища, які він фіксує в VI—VIII ст. Іншими словами — звідки прийшли ті нові наслідки, що замінили собою черняхівців. Бо доки не буде продемонстрована культура першої половини I тисячоліття н. е. (синхронна черняхівській) з тими рисами, що, правду кажучи, вже наблиди оскому (напівземлянкові житла, тілоспалення під курганми, ліпний посуд), доти всі подібні концепції лишаться порожніми деклараціями.

Кожному археологу добре відомо, що в Європі II—V ст. такої культури немає. І коли шукати реальні корені всіх ознак, на які люблять посилалися «античерняхівісти», крім черняхівської культури, їх ніде не знайти. Саме в її надрах вперше з'являються і напівземлянки того типу, про який йдеться, і тілоспалення під курганми, і ліпний посуд пражського чи пеньківського типу.

З проблемою історичної долі черняхівців зв'язане конкретне питання про верхню межу існування культури, а також про роль варварських нашеств'я, зокрема гуннів, в її ліквідації. Як відомо, до недавнього часу гуннська навала вважалася фатальним фактором, що нібито привів до спустошення і знелюднення черняхівських земель. Подекуди ця точка зору знаходить своїх шанувальників; в дискусії 1967 р. на її користь висловлювалися Д. Т. Березовець, В. В. Крпоткін, В. Й. Довженко. Заперечував проти неї В. П. Петров у доповіді «Письмові джерела про гуннів, антів і готів в Причорномор'ї».

Спираючись на археологічні матеріали, а особливо на відомості стародавніх істориків (Йордан), В. П. Петров показав повну неспроможність поширених уявлень про

гуннський погром лісостепу та ліквідацію черняхівської культури на зламі IV—V ст. Характерно, що жоден прибічник критикованих поглядів не наважився полемізувати з переконливими і мотивованими висновками доповіді.

Кінець черняхівської культури дослідник зв'язує з епохою аваро-слов'янських воєн, тобто, відносить до рубежу VI—VII ст., що цілком збігається з нашими висновками про хронологію культури. Датування її, зокрема визначення верхньої дати, — також дуже важливе і гостро дискутоване питання. В рецензованому збірнику йому присвячено дві доповіді — В. В. Кропоткіна «Хронологія черняхівської культури і римсько-візантійські імпорти речі в Східній Європі» та М. Б. Щукіна «До питання про хронологію черняхівських пам'яток Середньої Наддніпрянщини». На жаль, обидві відзначаються низьким науковим методичним рівнем.

В. В. Кропоткін і в цьому виступі яскраво продемонстрував свою звичайну хибу — підстановку одного питання на місце другого. Досить вдало констатуєючи на підставі уважного аналізу великого фактичного матеріалу одне явище, він механічно переносить висновки на зовсім інше, з досліджуванним матеріалом не зв'язане.

Я не збираюся заперечувати переважну більшість дат, якими оперує доповідач. Можу охоче погодитися, що весь римський імпорт, знайдений в комплексах черняхівського типу, укладається в рамки до першої половини V ст. Але яке відношення це має до визначення хронології культури? Адже римський імпорт може засвідчити лише часові рамки культурно-економічних зв'язків черняхівців з Римською імперією. А динаміка цих контактів зовсім не обов'язково має збігатися з динамікою розвитку самої культури. Стосунки могли перерватися (і реально перервалися) задовго до її зникнення. Зрештою, елементарно легко зрозуміти, що римського імпорту другої половини V чи VI ст. взагалі бути не могло, бо сама імперія припинила своє існування в 476 р.

Доповідь М. Б. Щукіна становить собою крок назад навіть у порівнянні з виступом В. В. Кропоткіна. Коли перший, принаймні, базується на речах, що мають більшість надійні індивідуальні дати (монети, таврований амфорний посуд, вироби римських майстерень з добре фіксованою хронологією тощо), то М. Б. Щукін натомість оперує речами (фібулами, гребінцями і т. п.), які датуються на підставі самої культури. Посилання на західні аналогії не допомагають справі: по-перше, вони теж не мають надійних дат, а по-друге, черняхівські фібули чи гребінці є виробами місцевого ремесла з своєю власною хронологією, не обов'язково тотожною західній.

Отже, виходить те, що у формальній логіці має назву «кола в доказах». Гребінці і фібули датуються III—IV ст., бо трапляються лише в комплексах черняхівської культури, а остання датується III—IV ст. на підставі гребінців та фібул.

Крім того, М. Б. Щукін враховує лише дату виготовлення речі, тоді як справді йдеться про зовсім інше — про час, коли вона потрапила в землю. Діапазон коливання може бути дуже помітним (скажімо, предмет, виготовлений в III або IV ст., міг потрапити в землю і в V, VI ст. і навіть ще пізніше). На це в дискусії цілком справедливо вказував М. Ю. Смішко (стор. 112). Не все горазд у доповідача і з розумінням «хронологічно замкнених комплексів», на що теж звертали увагу учасники наради (стор. 113).

Але головною хибою доповіді є основна методична передпосилка — побудова хронології культури на підставі датування окремих замкнених комплексів. «При цьому, — пише М. Б. Щукін про попередні спроби розв'язати проблему, — на мій погляд, частогусто робилася одна методична помилка: мова йшла про датування культури в цілому або про датування речей, що дають крайні дати культури, хронологія ж окремих пам'яток докладно не розглядалася» (стор. 104). На перший погляд, це має певну підставу, але, якщо вдуматися трохи глибше, здатне завести дослідника на манівці. І тут елементарна логічна помилка — «non distributio medio».

Коли б М. Б. Щукіну і пощастило довести, що обрані ним комплекси справді датуються III—IV ст., то з цього не виходить, ніби всі черняхівські комплекси належать саме до цього часу. Поряд з ними можуть виявитися і більш ранні, і більш пізні.

Отже, і наслідки цих студій виглядають досить непереконливо. По-перше, запропоновані дати конкретних поховань є дуже невпевними, з огляду на невпевність хронологічних критеріїв. По-друге, коли й прийняти таке датування, проблема загально-культурної хронології ані на крок не зрушиться з місця. Адже ніхто не заперечує, що в III—IV ст. черняхівська культура існувала. Коли ж вона справді припиняє своє існування — на це питання відповіді так і немає.

Засуджений М. Б. Щукіним метод через пошуки крайніх дат, тобто, в нашому випадку — найпізніших індивідуально датованих речей, знайдених у комплексах черняхівської культури, і найраніших речей, що трапляються в комплексах хронологічно наступного культурного вияву, здається більш продуктивним і перспективнішим.

Але, гадаємо, остаточно проблема черняхівської хронології буде вирішена на зовсім іншому шляху — завдяки застосуванню точних методів датування (C₁₄, дендрохронологія, магнітна інклінація тощо). Певні кроки в цьому напрямі вже зроблені і дали перші наслідки, що промовляють не на користь висновків М. Б. Щукіна.

Взагалі застосуванню методів природничих наук в археології належить велике майбутнє. Тому на особливу увагу заслуговують доповіді А. А. Бобринського, Г. А. Вознесенської, Е. Н. Черних і Т. Б. Барцевої, присвячені технології гончарного виробництва, чорної металургії та обробки кольорових металів черняхівської культури, — незважаючи на недовершеність перших спроб і деяку суб'єктивність культурно-історичних оцінок.

М. Ю. Брайчевський